

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATININ İNVESTİSİYA CƏLBEDİCİLİYİNİN ARTIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ

İxtisas: 5308.01 - “Ümumi iqtisadiyyat”

Elm sahəsi: İqtisad elmləri

İddiaçı **Günəl İntizam qızı Cabbarova**

Fəlsəfə doktoru

elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Gəncə – 2021

Dissertasiya işi Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin
“İqtisadiyyat və vergi işi” kafedarsında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər

iqtisad elmləri doktoru, professor
Eldar Allahyar oğlu Quliyev

Rəsmi opponentlər:

iqtisad elmləri doktoru, professor
Eldar Rza oğlu İbrahimov

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Habil Hüseyn oğlu Aslanov

iqtisad elmləri namizədi, dosent
Əsli Alı qızı Qurbanova

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti və Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin ED 2.42 Birgə dissertasiya şurası.

Dissertasiya şurasının sədri:

AMEA-nın həqiqi üzvü, i.e.d.,
professor

Ziyad Əliabbas oğlu Səmədzadə

Dissertasiya şurasının elmi katibi:

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Pərvin Elman qızı Muxtarova

Elmi seminarın sədri:

iqtisad elmləri doktoru, professor

Məhərrəm Cəlal oğlu Hüseynov

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKSI

Dissertasiya mövzusunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. XXI əsrin əvvəllərindən başlayaraq Azərbaycan Respublikasında geniş istiqamətli və miqyaslı islahatlar aparılmaqdadır. Belə islahatlar iqtisadiyyatın inkişafı və sosial həyatın yaxşılaşdırılması ilə diqqəti cəlb edir. Mövcud islahatlar və inkişaf tədbirləri investisiya mühitinin yaxşılaşdırılmasına, iqtisadiyyatın investisiya cəlbediciliyinin yüksəldilməsinə yönəlməsi ilə də nəzərə çarpır. Xüsusilə də son on ildə qəbul olunan konseptual sənədlər, dövlət proqramları və strateji yol xəritələri məhz belə baxışı daha aydın ifadə edir. Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən bütün bu kimi tədbirlər artıq öz bəhrəsini verməkdədir. Ölkədə baş verən iqtisadi inkişaf investisiya qoyuluşlarına olan tələbatı artırmaqla, sahə və subyektlərin investisiya cəlbediciliyinin yüksəlməsinə olan diqqəti də davamlı olaraq gündəmə gətirir. İnvestisiya fəallığının və cəlbediciliyinin artması müasir dövrün tələblərinə uyğun tədqiqat və araşdırmaların aparılmasını da aktuallaşdırmaqdadır. Belə yanaşma həm dünya, həm də ölkə iqtisadiyyatında baş verməkdə olan ciddi dəyişikliklərdən irəli gəlməkdədir. Enerji daşıyıcılarının qiymətlərində baş verən dəyişkənlikləri, böhranlar nəticəsində yaranan təzadlar investisiya cəlbediciliyi ilə bağlı daha geniş nəzəri və praktik tədqiqatların aparılmasını önə çəkir. Bütün bu kimi mühüm amillər, baxışlar dissretasiya işinin aktuallığını artırır, bu sahədə daha geniş tədqiqatlar aparılmasını xüsusi zərurətə çevirir.

İnvestisiya və onun əsasları ilə bağlı aparılan müxtəlif yönümlü tədqiqatlar öz əhəmiyyətliliyi ilə diqqəti cəlb etməkdədir. Xarici iqtisadçıların, o cümlədən də klassiklərin investisiya və onun cəlbediciliyinə baxışları öz əhəmiyyətliliyi ilə nəzərə çarpır. Belə ki, A.Smit kapital və iqtisadi inkişaf məsələlərini əlaqəli dəyərləndirir, onların artıb və ya azalmasını istehsalda öz təsirlərini göstərdiyini irəli sürür. D.Rikardo, T.Maltus, J.B.Sey və F.Bastia bazarın əmanət, qənaət və investisiyaların məşğulluq və iqtisadi tarazlığın bərabərliyinə zəmanət verməsi kimi baxışları ifadə edirdilər. F.Kene investisiyaların strukturunu müəyyənləşdirməklə, onları ilkin və illik avanslar kimi təqdim edir. K.Marksın kapital qoyuluşunun son məqsədinin investor tərəfindən mənfəət əldə etmək olması fikirlərini

əsaslandırır. C.Keyns dövlətin özəl investisiyaları iqtisadiyyata, istehsalə və infrastruktura həvəsləndirmə vacibliyini irəli sürür. E.Hansen dövriyyədəki pulun həcmnin investisiya prosesinə təsir etməsi fikirini irəli sürür. P.Davidson və Minski bazar iqtisadiyyatının istehsal ilə bağlı olmasını, istehsal prosesinin isə uzun müddətli dövr üzrə davam etməsini qeyd edirlər. R.Harrod, E.Hansen, N.Kaldor, E.Domar, C.Robinson investisiyaların gəlirlilik səviyyəsinə olan təsirini araşdırırlar.

L.İ.Abalkin, A.V.Kuznetsov, B.K.Savenok, V.N.Çapek, Q.M.Kostyunina, V.K.Lisiça, A.S.Akuliç və kimi rus iqtisadçıları investisiya və investisiya cəlbediciliyi məsələlərinə dair tədqiqatları ilə fərqlənməkdədir. Onların tədqiqatında daxili və xarici investisiya yatırımlarının inkişaf problemləri, makro və sahə aspektində investisiya cəlbediciliyinin araşdırılması daha çox diqqəti cəlb edir. İ.A.Yakunina, A.P.Vojokov, B.B.Rubçov, V.V.Bulatov, A.T.Karjauva, A.N. Folomev, L.İ.Yuzoviç apardıqları tədqiqatlarında maliyyə-fond bazarlarının inkişafı ilə investisiya cəlbediciliyinin artmasının bağlılığını əsaslandırırlar.

İqtisadiyyatın investisiya fəallığı və cəlbediciliyinin artırılmasına ölkə iqtisadçıların baxışları son on ildə daha aydın diqqəti cəlb edir. Z.Ə.Səmədzadə, Ə.X.Nuriyev, E.A.Quliyev, R.P.Sultanova, D.Ə.Vəliyev, B.X.Ataşov, İ.H.Aliyev, E.N.Kərimov, G.Z.Yüzbaşıyeva və digərləri iqtisadiyyatın inkişafı və onun investisiya tələbatının təmin olunmasına bir müstəvidə baxırlar. Z.M.Məmmədov, A.E.Kərimov, A.A.Babayev, Y.Ə.Məmmədov, E.M.Sadiqov, F.F.Mürşüdlü, Ş.M.Sadiqov bank, maliyyə-fond bazarları və investisiya fəallıq amillərinin araşdırılmasına xüsusi önəm verirlər. Müasir iqtisadiyyatın inkişaf meyilləri investisiya fəallığına, cəlbediciliyinə mütəmadi müraciət etməyi də ön plana çəkməkdədir. Xüsusilə son on ildə dünyada və ölkədə baş verən iqtisadi inkişaf, yaranan investisiya tələbatı bu baxışı daha da zəruriləşdirir. Məhz bu kimi vacib məqamlar əsas götürülməklə, dissertasiya işində investisiya cəlbediciliyinə yeni müstəvidə yanaşma zərurəti yaranıb. Əsasən Azərbaycan Respublikasında müəyyən olunan strateji inkişaf baxış və istiqamətləri investisiya cəlbediciliyinin artırılması məsələlərinin daha geniş araşdırılmasını aktuallaşdırır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Obyektı kimi iqtisadiyyat sahələri, əsasən də qeyri-neft sektoru, onların investisiya fəallığı və cəlbədiciliyi görürülmüşdür. Tədqiqat işinin predmeti iqtisadiyyatın investisiya mühiti, onun cəlbədiciliyi ilə bağlı məsələlər və bu sahənin inkişafı ilə bağlıdır.

Dissertasiya işinin məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin məqsədi – investisiya cəlbədiciliyinin əsaslarını, bu sahədə müasir təcrübəni tədqiq etmək, ölkə iqtisadiyyat sahələrinin investisiya cəlbədiciliyinin müasir inkişaf səviyyəsini təhlil edib qiymətləndirməklə investisiya cəlbədiciliyinin artırılması istiqamətlərində təklif və tövsiyələr irəli sürməkdir. Dissertasiya işinin məqsədinə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələr müəyyən edilmişdir:

- investisiya cəlbədiciliyinin nəzəri-konseptual əsaslarını tədqiq etmək;
- investisiya cəlbədiciliyi ilə bağlı yaranan maraqların qiymətləndirilmək;
- investisiya cəlbədiciliyi sahəsindəki müasir təcrübəni təhlil etmək;
- investisiya cəlbədiciliyi üzrə mövcud hüquqi əsasları araşdırmaq;
- iqtisadiyyatının investisiya cəlbədiciliyinin müasir inkişaf səviyyəsini təhlil etmək;
- maliyyə bazarlarının investisiya fəallığını qiymətləndirilmək.

Tədqiqat metodları. Dissertasiya işinin hazırlanmasında statistik, analitik, müqayisəli və sistemli qiymətləndirmə, retrospektiv təhlil və məntiqi araşdırma kimi metodlarından istifadə olunmuşdur. Tədqiqatın informasiya bazasını əsasən Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, İqtisadiyyat, Maliyyə Nazirliklərinin, Mərkəzi Bankın hesabat və məlumatları, nüfuzlu beynəlxalq maliyyə institutların, təşkilatlarının informasiyaları təşkil edir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar. Tədqiqatın elmi yeniliklərindən və əldə edilmiş nəticələrindən irəli gələn aşağıdakı bir sıra əsas müddəalar müdafiəyə çıxarılır:

- investisiya cəlbədiciliyi üzrə nəzəri-konseptual baxışlarda fərqliliklər mövcuddur.

- investisiya cəlbediciliyində müxtəlif maraqların əlaqələndirilməsi zəruridir.
- təcrübədə investisiya fəallığı və cəlbi ilə bağlı siyasətin təkmilləşdirilməsi aktuallıq təşkil edir.
- investisiya mühitinin gücləndirilməsinin hüquqi-normativ sənədlərdə əsaslandırılması vacib hesab edilir.
- Azərbaycanın investisiya cəlbediciliyinin inkişafına olan diqqət artırılmaqdadır.
- ölkənin maliyyə bazarlarının investisiya fəallığının yüksəldilməsi zərurəti yaranmışdır.
- Azərbaycanın investisiya cəlbediciliyinin əsas istiqamətləri müəyyən olunmalıdır.
- ölkədə alternativ maliyyə alətləri bazarının inkişafı xüsusilə zəruridir.
- özəl sektorun investisiya cəlbediciliyinin gücləndirilməsi önəmlidir.

Dissertasiya işinin elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin əsas elmi yeniliklərini aşağıdakı kimi sistemləşdirmək mümkündür:

- investisiya cəlbediciliyi və maraqları ilə bağlı müasir baxışlar irəli sürülür;
- ölkədə investisiya cəlbediciliyinin artırılması istiqamətləri və strategiyasının əsasları müəyyən olunur;
- alternativ maliyyə alətləri bazarının inkişaf yolları və bu sahə üzrə inkişaf proqramı təklif edilir;
- sahibkarlıq subyektlərinin investisiya cəlbediciliyinin yüksəldilməsinə yönələn təklif təqdim olunur.
- lizinq xidmətinin investisiya fəallığının artırılmasına xidmət edən istiqamətlər müəyyən edilir.

Dissertasiya işinin nəticələrinin nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəticələri ölkədə investisiya mühitinin və cəlbediciliyinin artırılmasının, sahə və subyektlərin investisiya fəallığının genişləndirilməsinin müasir nəzəri və praktik əsaslarını müəyyən etməyə yeni imkanlar yaradır. Dissertasiya işinin nəticələri iqtisadiyyat sahə və təsərrüfat subyektlərinin investisiya fəallığının yüksəldilməsinə, investisiya resursları üzrə yeni mənbələrin müəyyən edilib, istifadəsinə əhəmiyyətli şəkildə təsir edəcəkdir. Tədqiqatın materiallarından

ölkədə investisiya mühiti və cəlbediciliyinin artırılması üzrə hüquqi-metodoloji sənədlərin təkmilləşdirilməsində, bu sahə üzrə tədris-metodik vəsaitlərin hazırlanmasında da istifadə oluna bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya işinin mövzusu Azərbaycan Kooperasiya Universiteti “İqtisadiyyat və vergi işi” kafedrasının elmi-tədqiqat işlərinin ümumi istiqamətinə uyğun olmaqla, aktual problem kimi daimi fəaliyyət göstərən elmi seminarlarda müzakirə olunmuş və bəyənilmişdir.

Tədqiqatın əsas müddəə, nəticə və təklifləri Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi nüfuzlu yerli və xarici jurnallardakı 5 məqalədə (biri xaricdə olmaqla), Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XXIII Respublika Elmi Konfransı, Azərbaycan Kooperasiya Universitetində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyinə həsr olunmuş “Azərbaycan dövlətinin ərzaq təhlükəsizliyinin təkmilləşdirilməsi və aqrar sahənin rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsinin problemləri” və digər elm ocaqlarının keçirdikləri beynəlxalq elmi-praktik konfransların materiallarındakı 3 tezisdə (biri xaricdə olmaqla) öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı: Azərbaycan Kooperasiya Universiteti.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi tədqiqatın predmetinə, obyektinə, məqsəd və vəzifələrinə görə müəyyən edilmişdir. Dissertasiya işinin strukturu girişdən, üç fəsildən, doqquz paragrafdan, əldə olunan nəticələrdən, istifadə olunan mənbə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Üz qabığı və mündəricat (2006 işarə), giriş (12017 işarə), I fəsil (66221 işarə), II fəsil (46640 işarə), III fəsil (63299 işarə), nəticə (12396 işarə) və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı (18431 işarə) üzrə ümumi həcm 221010 işarədir. Dissertasiyanın işarə sayı cədvəllər, şəkillər, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı və ixtisarlara siyahısı istisna olmaqla 202579 işarədir.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiya işinin **girişində** mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi, tədqiqatın obyekti və predmeti, məqsəd və vəzifələri, metodları, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar, tədqiqatın elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, aprobasiyası və tətbiqi və s. öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin **“İnvestisiya cəlbədiciliyinin əsasları və təcrübəsi” adlı birinci fəsilində** investisiya cəlbədiciliyinin konseptual əsaslarına baxış bildirilir, investisiya cəlbədiciliyində maraqlar və onların nəzərə alınması kimi məqamlar araşdırılır, beynəlxalq təcrübədə investisiya fəaliyyəti və cəlbədiciliyinin təşkili məsələlər dəyərləndirilir. İnvestisiya fəaliyyətinə olan baxışların təkmilləşməsi klassik və müasir nəzəri-konseptual yanaşmaların artıq yeni müstəvidə tədqiqini də zərurətə çevirməkdədir. Klassik iqtisadçılar investisiya-kapital qoyuluşlarının bazar iqtisadiyyatının inkişafı üçün mühüm zərurətlərini irəli çəkirlər. Xüsusilə də A.Smit və onun davamçıları kimi D.Rikardo, T.Maltus, J.Sey və F.Bastia bazarın əmanət, qənaət və investisiyaların, tam məşğulluq və iqtisadi tarazlığın bərabərliyinə zəmanət verdiyi kimi baxışları ifadə edirdilər. Bu yanaşmalarda əsas məqam kimi investisiya-kapital amilinin tənzimlənməsi və istifadəsində daha çox liberal baxışların üstünlük təşkil etməsi də nəzərə çarpır¹. Merkantilistlər investisiya konsepsiyasına fərqli yanaşsalarda, lakin onlar da iqtisadiyyatın inkişafı, milli sərvətin artırılması üçün istehsala investisiya qoyuluşunun zəruriliyini qəbul edirdilər. Klassik iqtisadçıların investisiya və kapitalın xüsusiyyəti ilə bağlı irəli sürülən baxışlarında əsas müddəaları bu şəkildə sistemləşdirmək məqsəduyğundur: sərvətin artımının başlıca səbəbi kapital yığımları ilə bağlı olmalıdır; iqtisadiyyatın idarəedilməsinin əsas prinsipi isə, tam müdaxilənin aradan qaldırılması olmalıdır.

Keynesian-neoklassik nümayəndələri dövrüyyədəki pulun həcmi-nin investisiya prosesinə təsir etməsi fikrini əsas götürürlər. Təcrübə deməyə əsas verir ki, əsas kapitalla yönəldilən real investisiyalar

¹ ИСТОРИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ УЧЕНИЙ. Харків: НТУ «ХПИ», 2004. 216с. Рос. Мовою. http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/15146/3/Dvinskikh_Istoriya_ekonom_ucheniy_2004.pdf.

uzunmüddətli dövr ərzində gəlir gətirmək iqtidarında olur. Nəticədə, neoklasik ənənədə olduğu kimi onların gəlirliliyini müəyyən etmək üçün nəzəri metodlarından istifadə çox vaxt məntiqli olmur.

L.İ.Abalkin qeyd edir ki, dayanıqlı inkişaf investisiya qoyuluşu olmadan mümkün deyildir². Y.Yakovets, innovasiya və investisiya fəaliyyətinin fəallaşmasında dövlət tənzimlənməsi amilinə xüsusi üstünlük verir³. İnvestisiyaya baxışların fərqliliyindən, tənzimləmə formalarından asılı olamyaraq o iqtisadiyyatda mühüm vəzifələri yerinə yetirir. İnvestisiya fəaliyyətinin regional əhəmiyyəti də son on illikdə artmaqdadır. Ölkədə neft sektorundan asılılığı aradan qaldırmaq, tarazlı regional inkişafı təmin etmək üçün investisiya qoyuluşlarına ehtiyac artmaqdadır. Ölkə başçısının investisiya fəallığının yüksəldilməsinin iqtisadi, sosial və regional inkişafı üçün əhəmiyyət kəsb etməsi ilə bağlı baxışları xüsusilə diqqət cəlb edir.

İnvestisiya qərarının cəlbediciliyinin qiymətləndirilməsi müxtəlif maraq sahiblərinin əldə etdiyi nəticələri və bu nəticələrin əldə edilməsinin mümkünlüyünə müxtəlif amillərin təsirini nəzərə almağa imkan verir. Müasir dövrdə müəssisənin fəaliyyəti təkcə rentabellik prinsip-

lərinə deyil, həm də onun özünün və onun əmək kollektivinin mənafeələrinə xidmət edən, həmin müəssisənin fəaliyyət göstərdiyi regionun sosial inkişafı üçün faydalı olan sosial-etik prinsiplərə əsaslanmalıdır. Hesab edirik ki, belə vacib dəyərləndirmə ilk öncə investisiya cəlbi və fəallığı baxımından xüsusilə diqqətə alınmalıdır.

İnvestisiyalaşdırma barədə məsələnin həlli zamanı cəmiyyətin maraqlarının nəzərə alınmaması, sosial-etik prinsiplərə məhəl qoyulmaması əhalinin ayrı-ayrı təbəqələri arasında uçurumu daha da dərinləşdirmiş olar. Təcrübə göstərir ki, investisiya qoyuluşları və onun cəlbe-

² Абалкин Л.И. Страна располагает всеми условиями для вывода экономики на путь устойчивого роста//Экономист.1996. №1. с.3-9.; <https://cyberleninka.ru/article/n/metodologiya-kolichestvennyh-issledovaniy-v-trudah-akademika-l-i-abalkina/viewer>.

³ Яковлева Е.А., Шевченко А.Н. Механизмы регулирования инвестиционной деятельности в агротехнической сфере: монография. Воронеж: Научная книга, 2010. 244 с. 94.

diciliyinə olan maraqları dar baxımdan qəbul etmək düzgün olmaz. Bu sahədə müxtəlif maraqların nəzərə alınması və onların təmin edilməsinə şərait yaradılması zəruridir. Məhz bu baxımdan investisiya təsnifatını bir də maraqlar nöqteyi-nəzərindən təsnifləşdirmək daha məqsədəuyğun olar: investiyalarda subyektlərin maraqları; investisiyada maraqlı olan subyektlərə daxil olan qrupların konkret maraqları. Subyektlərin investisiyadakı maraqlarına bunları aid etmək mümkündür: investorun maraqlarının ödənilməsinə yönələn investisiyalar; müəssisənin maraqlarının ödənilməsinə yönələn investisiyalar. İnvestisiya fəaliyyətində meydana çıxan maraqların bu şəkildə sistemləşdirilməsi daha məqsədəuyğun hesab edilir: milli maraqlar; regional maraqlar; peşə maraqları; sosial qrupların maraqları; bələdiyyə orqanlarının maraqları; kollektiv-qrup maraqları; ailə-fərd maraqları; xüsusi mülkiyyətçilərin maraqları. Hesab edirik ki, bu kimi maraq qruplarını fərqləndirən və hamı tərəfindən qəbul edilmiş təsnifata üstünlük vermək də daha məntiqli olar: mülkiyyətçilərin (səhmdarların) maraqları; işçilərin maraqları; menecerlərin maraqları; istehlakçıların maraqları; kreditorların maraqları; təchizatçıların maraqları; cəmiyyətin və dövlətin maraqları.

İnvestisiya layihələrinin cəlbediciliyinin qiymətləndirilməsinin müasir metodikası sahibkarın maraqları nöqteyi-nəzərindən çıxış etdikdə aşağıdakı üç istiqamətə daha çox üstünlük verir: rentabellik və kapitalverimi göstəricilərinin təhlili; müəssisənin maliyyə sabitliyinin təhlili; investisiya riskinin təhlili. Bütün qeyd olunanları ümumiləşdirib, investisiya cəlbediciliyi konsepsiyasına belə bir baxış ifadə etmək də məqsədəuyğun olar: İnvestisiya cəlbediciliyi konkret investisiya qərarının nəzərdə tutulan nəticənin əldə edilib, edilməməsi ilə bağlı müəyyən risk səviyyəsinin mövcudluğu şəraitində müxtəlif maraq qrupları üçün subyektin müəyyən dəyərini təmin etmək qabiliyyətidir.

Beynəlxalq təcrübədə investisiya qoyuluşlarının cəlbi daim öz vacibliyi ilə nəzərə çarpmaqdadır. İnkişaf etmiş və ya inkişaf etməkdə olan hər bir ölkə öz iqtisadiyyatına əlverişli investisiya cəlbində daim maraq göstərir. Xüsusilə də birbaşa xarici investisiyaların cəlbi üçün bu baxımdan davamlı olaraq münbit mühit yaradılmaqdadır.

Təcrübədə, xarici investisiyaların cəlbi və onların səmərəliliyi baxımından bəzi səciyyəvi cəhətlər daha çox diqqəti cəlb edir. Birincisi, xarici şirkətlərin və investisiyalarının milli bazarlara çıxarılması daha az səmərəliliyi ilə seçilən milli subyektlərin əvəzlənməsinə və ya sıxışdırılmasına səbəb olur. Xarici investisiyaların cəlbinin səmərəliliyinin ikinci cəhəti xarici şirkətlərin hesabına yerli bazarlarda rəqabətin artması ilə bağlıdır. Xarici investisiyaların cəlbi və bu sahədə yaradılan mühit bir çox ölkələrin iqtisadi inkişafında mühüm rol oynamışdır. Şərqi Asiya, Latin Amerikası, Cənub-Şərqi Asiya ölkələri Assosiasiyasının Malayziya, Filippin, İndoneziya və Tailand kimi ölkələrində xarici investisiyaların cəlbi milli iqtisadiyyatın strukturunun transformasiyası və ixtisaslaşmasına kifayət qədər təsir etmişdir. Müxtəlif dövlətlərin investisiya bazarlarının integrasiya səviyyəsinin ölçüsü yığımların həcmi ilə investisiyaların həcmi arasındakı nisbətdən asılıdır. Tədqiqatlar deməyə əsas verir ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrin əksəriyyətində yığım və investisiyalar arasındakı asılılıq yüksək olmaması ilə özünü göstərir. İnkişaf etməkdə olan əksər ölkələrin kapital axını ilə bağlı hüquqi məhdudiyyətlərinin tətbiqinə baxmayaraq, real vəziyyət göstərir ki, investisiya-kapital hərəkət səviyyəsi ilə investisiya axınları arasında fərqlər yüksəkdir. Təcrübədə investisiya-kapitalın geri axını üzərində nəzarətin yaradılması valyuta-maliyyə böhranının həlli yollarından biri hesab edilir.

Xarici ticarət siyasətinin liberallaşdırılması investisiya qoyuluşlarının hərəkət rejiminə təsir etməklə yanaşı, həm də: milli iqtisadiyyatların səmərəliliyinin artırılması; müasir texnologiyaların alınması; iqtisadiyyatların dünya təsərrüfatına integrasiyasının dərinləşdirilməsi; ixraca yardımın artırılması baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. İnvestisiya rejiminin liberallaşdırılmasının xarici sərmayənin axının həcminə təsiri praktiki xarakter daşıyır.

Asiya böhranındakı bu regionun bir çox ölkələri investisiya hərəkətinin daha sərt dövlət tənzimlənməsi ilə fərqlənib. İnvestisiya mühitini canlandırmaq və axınını sürətləndirmək məqsədilə bir çox ölkələrdə vergi güzəştləri, sürətli amortizasiya, korporativ vergi dərəcələrinin aşağı salınması təcrübəsindən istifadə olunur. Çin iqtisadiyyatı

yatının inkişafı ölkə rəhbərliyinin iqtisadi artım strategiyasının inkişaf etdirdiyi investisiya strategiyasının reallaşmasının səmərəliliyini göstərir. Ölkədə yaradılan investisiya tənzimlənmə sistemi (dövlət tənzimləmə) makro, sahə səviyyələrində nəzərə çarpacaq müsbət nəticələrin əldə olunmasını ifadə etməkdədir. Elmtexniki tərəqqinin və texnologiyanın inkişaf istiqamətləri arasında aerokosmik və optik rabitə, biotexnologiya, gen mühəndisliyi, mikroelektronika və informatika, enerjiyə qənaət texnologiyaları, ətraf mühitin mühafizəsi və yaxşılaşdırılması üçün avadanlığın istehsalı, tibbi texnika xüsusilə nəzərə çarpmaqdadır⁴. Yaponiyada investisiya cəlbediciliyi və fəallığını artırmaq üçün digər tədbirlər də həyata keçirilir. Müvafiq tədbirlərdə yerli hakimiyyət orqanları və özəl şirkətlər tərəfindən maliyyələşdirilən investisiya lahiyələri mövcuddur. Belə lahiyələrdə həm də Yaponiya Mərkəzi Bankı yaxından iştirak edir⁵. Müvafiq lahiyələr çərçivəsində azad idxal zonaların yaradılmasına yönəldilən investisiyalar da diqqəti cəlb edir.

Dissertasiya işinin “Azərbaycanın investisiya cəlbediciliyinin müasir vəziyyəti və onun qiymətləndirilməsi” adlı ikinci fəsilində ölkənin investisiya cəlbediciliyinin artırılmasının hüquqi-normativ baza baxımından əsaslandırılmasına diqqət yetirilir, Azərbaycan iqtisadiyyatının investisiya cəlbediciliyinin müasir inkişaf səviyyəsi təhlil olunur, maliyyə bazarlarının investisiya fəallığı qiymətləndirilir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının investisiya fəallığı və cəlbediciliyinin davamlı olaraq artırılması artıq makro, sahə, region və mikro səviyyədə bağlılığın təminini zəruriləşdirir. Bir çox hüquqi sənədlərdə iqtisadiyyatın davamlı inkişafı ilə bağlı irəli sürülən baxışlar investisiya cəlbediciliyinə sistemli və kompleks yanaşmanı

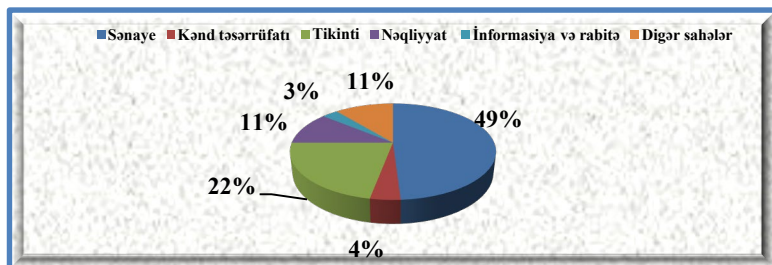
⁴ <https://mirec.mgimo.ru/2012-01/knr-ot-mirovogo-importera-do-mirovogo-eksportera-kapitala>

⁵ А.В. Кузнецов. Особенности инвестиционной стратегии Японии и перспективы сотрудничества с Россией. Международные финансы. Т. 21, № 6'2017. file:///C:/Users/User/Downloads/osobennosti-investitsionnoy-strategii-yaponii-i-perspektiv-sotrudnichestva-s-rossiei.pdf.; Лисица В. Правовое регулирование иностранных инвестиций в странах Азии, Северной и Южной Америки // Инвестиции в России. 2007. № 7. с.12-18.

gündəmə gətirir. Ölkə iqtisadiyyatının investisiya cəlbediciliyinin artırılması son dövrlərdə vergi mühitinin yaxşılaşdırılması ilə də nəzərə çarpmaqdadır. Biznes, investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması məqsədi ilə passiv vergi siyasətindən – aktiv vergi siyasətinə keçid ilə bağlı vergi dərəcələrinin optimallaşdırılmasına diqqət artır. Belə yanaşma son zamanlarda “Covid-19” pandemiyanın təsirlərinin tez bir zamanda aradan qaldırılması ilə bağlı da aktuallaşmaqdadır. Qeyri-neft sektoruna daxili və xarici investisiya cəlbinin intensivləşdirilməsi üçün zəruri stimullaşdırıcı mexanizmlərin tətbiqinə üstünlük verilməsi önəmlidir. Bu sahədə dövlət və özəl investisiya əməkdaşlıq münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi də vacib hesab oluna bilər. Ölkənin investisiya cəlbediciliyinin artmasına daha çox sənaye, əsasən də qeyri-neft sənayesi ilə bağlı amillər təsir etməlidir. Belə baxış ölkədə qəbul olunan son on ildəki proqram və strateji yol xəritələrində müşahidə edilməkdədir. Bu sənədlərdə istər ənənəvi, istərsə də yeni texnologiyaların əsaslı şəkildə inkişafı diqqət mərkəzində saxlanılır. Milli sənayenin inkişafına həm də son dövrlərdə dövlətin zəruri dəstəyi müstəvisində daha çox baxılmaqdadır. Azərbaycanın müasir inkişafında investisiyalar əsas təsir amili kimi çıxış etməkdədir. Hesab edirik ki, bundan sonra da ölkədə qəbul ediləcək dövlət proqram və digər sənədlərdə investisiya amili həm də iqtisadi inkişafın kəmiyyət və keyfiyyət artımını təmin edən başlıca stimulaşdırıcı kimi dəyərləndirilə bilər.

Azərbaycan iqtisadiyyatı son illərdə nəzərə cəpacaq inkişaf meylləri nümayiş etdirməkdədir. Son on ildə ÜDM-in həcmi 2 dəfə, iqtisadiyyat sahələrində mövcud olan əsas fondların həcmi 1,9 dəfə, iq-

tisadiyyata yönəldilən investisiya yatırımları 1,5 dəfə artması ilə müşahidə olunur. İqtisadiyyat sahələrində əsas kapitalla yönəldilən investisiyaların içində ən çox pay sənayeyə, daha dəqiq ifadə etsək neft sektoruna aiddir. 2010-cı ildə iqtisadiyyat sahələrində əsas kapitalla yönəldilən investisiyaların xüsusi çəkisində sənayenin payı 43% təşkil etdiyi halda 2019-cı ildə bu göstərici artaraq 49%-ə çatmışdır (qrafik 1). Həmin dövrdə iqtisadiyyat sahələri üzrə əsas kapitalla yönəldilən investisiyaların xüsusi çəkisində tikinti sektorunun payı 18 dəfə artmaqla 22%-ə yüksəlmişdir. Bu istiqamətdə yüksək artım ilə nəzərə çarpmayan dəyişiklik kənd təsərrüfatı, informasiya və rabitə sektorunda nəzərə baş vermişdir.

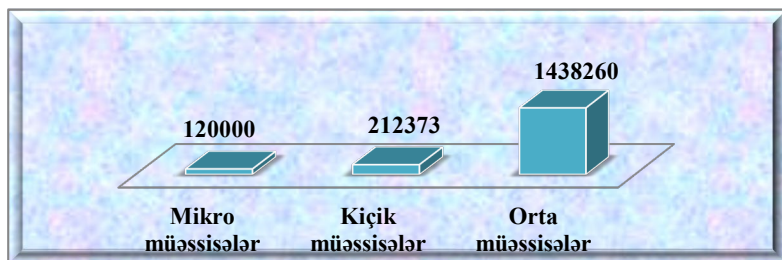
Qrafik 1. İqtisadiyyat sahələri üzrə əsas kapitalla yönəldilən investisiyalar (%).

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>.

Sənayeyə yönəldilən investisiyaların həcmi son on ildə 2,2 dəfə artım nümayiş etdirsə də neft və qeyri-neft sektoru üzrə bu göstərici fərqlənməkdədir. Neft sektoruna yönəldilən investisiyaların həcmi bu dövr ərzində 1,9 dəfə artmış, bu artımda 60% olmaqla əsas rolunu xarici yatırımlar oynamışdır. Müqayisə edilən dövr ərzində qeyri-neft sektorunun əsas aparıcı qolu olan emal sənayesində də 5 dəfə olmaqla qanəedici artım səviyyəsi nəzərə çarpmışdır. Lakin, belə inkişaf meyili əsasən daxili investisiyalar hesabatına (70%) baş vermişdir. İnvestisiya cəlbəediciliyi baxımdan xüsusi əhəmiyyət kəsb edən qeyri-neft sənayesinin inkişafında diqqəti cəlb edəcək irəliləyişlər özünü göstərir. Lakin, bu sahə xarici investisiyalar üçün bir o qədər də cəlbəedici hesab olunmur. Azərbaycan iqtisadiyyatının investisiya cəlbəediciliyinin yüksəldilməsi innovasiya fəaliyyətinin

gücləndirilməsini, bu sahədə yatırımların artırılmasını zərurətə çevirir.

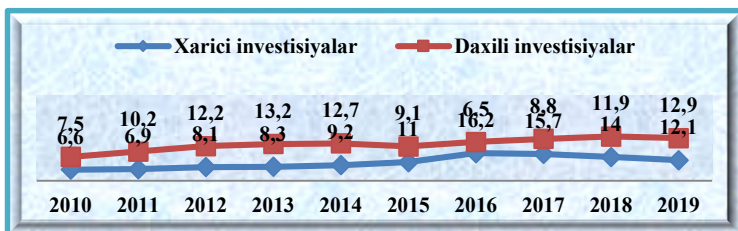
Sahibkarlıq subyektləri özəl sektorun inkişafında önəmli rol oynamaqla, həm də qeyri-neft sektorununa daxildirlər. Mikro, kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələri tərəfindən əsas kapitalla yatırılan investisiyaların həcmi son on ildə 2 dəfəyə yaxın artmaqla, 7 milyard manat təşkil etmişdir. Bu subyektlər tərəfindən əsas kapitalla yönəldilən investisiyaların həcmi ölkə iqtisadiyyatına yönəldilən investisiyaların 28%-ni təşkil etməsi ilə də nəzərə çarpır. Sahibkarlıq subyektlərinin inkişafı üçün yönəldilən investisiyalar onların müasir inkişafı baxımından qanəedici hesab olunmur. Belə ki, il ərzində bir mikro müəssisəyə düşən investisiyaların həcmi 120000 manat təşkil etdiyi halda, bu göstərici bir kiçik müəssisə üzrə 212373 manat, bir orta müəssisə üzrə isə 1438260 manatdır (qrafik2).

Qrafik 2. Bir sahibkarlıq subyektinə düşən investisiyaların həcmi (2019, manat).

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/entrepreneurship/>.

Son on il ərzində iqtisadiyyata yönəldilən investisiyaların həcmi 2,3 dəfə artmaqla 25 milyard manata çatmışdır. Bu dövrdə daxili investisiya qoyuluşlarının həcmi 1,6 dəfə artmaqla 12,9 milyard manat, xarici investisiya qoyuluşları 1,8 dəfə yüksəlməklə 12,1 milyard manat təşkil etmişdir (qrafik 3). Xarici investisiyaların əsas hissəsi neft sektoruna yönəldiyi halda, daxili investisiyalar biləvasitə qeyri-neft sektoruna yatırılıb.

Qrafik 3. İqtisadiyyata yönəldilən investisiyaların strukturu (milyard manat).

Mənbə <https://www.stat.gov.az/source/finance/>;

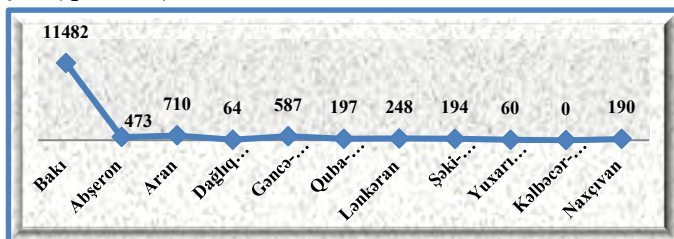
<https://www.cbar.az/page-42/monetary-indicators>.

Milli valyutanın devalivasiyasından sonra (2015) özəl bankların malik olduğu resurslar azalmış, onların kredit bazarlarının həcmi məhdudlaşmışdır. Bütün bu problemlərə baxmayaraq, özəl bankların iqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının həcmi 2010-cı illə müqayisədə 2019-cı ildə 2,4 dəfə artmaqla 12,3 milyard manat təşkil etmişdir

Bank və digər bu tip təşkilatların kredit qoyuluşlarında bir məqam da müşahidə edilir: bu da kredit qoyuluşları ilə vaxtı keçmiş kredit qoyuluşlarının həcmnin paralel olaraq artmasıdır. 2010-cı illə müqayisədə 2019-cu ildə bu təşkilatların kredit qoyuluşlarının həcmi 1,7 dəfə artaraq 15,3 milyard təşkil etdiyi halda, onların vaxtı keçmiş kreditlərinin həcmi 2,6 dəfə artaraq 1,5 milyard manata çatmışdır⁶. Bank təşkilatlarının mühüm problemlərindən biri olan kreditlərin geri ayıtması hələ də öz ciddiliyi ilə qalmaqdadır. Bankların öz vəsaitləri üzrə kredit qoyuluşlarında hər sahə baxımından cəlbedicilik eyni deyildir. Belə ki, bankların daha çox cəlbedici sahələri kimi ticarət, xidmət sektoru və ev təsərrüfatı çıxış etməkdədir. Ev təsərrüfatına verilən kreditlər iqtisadi yönümlü olmayıb, daha çox istehlak xarakterliliyi ilə müşahidə edilməkdədir. Bankların qeyri-neft sektoruna kredit qoyuluşları həm yüksək səviyyədə deyil, həm də bu sahələr banklar üçün cəlbedici hesab edilmir. Bank təşkilatlarının regionlar üzrə kredit qoyuluşları ərazi və yerlər baxımından öz fərqliliyini saxlamaqdadır. Son on ildə bankların kredit qoyuluşlarında Bakı şəhərinin payı yüksəkliyi ilə müşahidə olunmaqdadır. Banklar

⁶ <https://www.cbar.az/page-42/monetary-indicators>.

tərəfindən verilmiş kreditlərin hazırədək 78%-i məhz paytaxtın payına düşür (qrafik 4).

Qrafik 4. Bankların regionlar üzrə kredit qoyuluşu (milyon manat, 2019-2020).

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/finance/>;
<https://www.cbar.az/page-42/monetary-indicators.>;
<https://uploads.cbar.az/assets/73ab0fe87ecd3a82797c3fb2a.pdf>.

Azərbaycanda fond bazarının inkişafı üçün diqqəti cəlb edəcək imkanlar yaradılsa da, onun əsas inkişafı son on ilə təsadüf edir. 2010-cı illə müqayisədə 2019-cu ildə ölkənin fond bazarının kapitallaşma (dövriyyə) səviyyəsi 8 dəfədən çox artmaqla, 16,4 milyard manat təşkil etmişdir. ÜDM-də fond bazarının kapitallaşma səviyyəsi son on ildə öz artım meyilləri ilə müşahidə edilmişdir. Makroiqtisadi göstəricilər ilə müqayisədə ölkənin fond bazarının kapitallaşma səviyyəsinin son on ildəki inkişafı müsbət baxımından qiymətləndirilə bilər. Lakin, bu göstəricini ölkə iqtisadiyyatının investisiya təminatı və cəlbəediciliyi baxımdan qaneedici hesab etmək qeyri-mümkündür. Ölkənin fond bazarının struktur tərkibi müxtəlif istiqamətliyi ilə də nəzərə çarpmaqdadır. 2010-cı ildə fond bazarının tərkibində səhm bazarının payı 21%, istiqraz bazarının 39%, repo əməliyyat bazarının 40% təşkil etmişdir. 2019-cu ildə bu göstəricilər üzrə kifayət qədər dəyişikliklər baş vermişdir. Bu dövrdə artıq fond bazarının tərkibində səhm bazarının payı 2010-cı illə müqayisədə 12% azalmaqla 9% səviyyəsinə enmişdir. Belə müqayisə dəyişikliyi digər bazarlar üzrə də baş vermişdir: istiqraz bazarının payı bu dövr ərzində 39%-dən 64%-ə yüksəlmiş, repo əməliyyat bazarının payı isə 40%-dən azalmaqla 24%-ə enmişdir⁷. Törəmə

⁷ <https://www.cbar.az/page-42/monetary-indicators.>;
<https://uploads.cbar.az/assets/73ab0fe87ecd3a82797c3fb2a.pdf>

maliyyə alətləri (TMA) bazarının əsas inkişaf mərhələsi 2014-2018-ci illər arasında baş vermişdir. Ölkədə fond bazarının inkişafında mühüm rol oynayan səhm bazarı, o cümlədən TMA bazarı zəif mövqeyi ilə seçilməkdədir.

Dissertasiya işinin **“Ölkənin investisiya cəlbediciliyinin artırılmasının əsas yolları”** adlı **üçüncü fəsilində** Azərbaycanda investisiya cəlbediciliyinin artırılmasının istiqamətləri müəyyən edilmiş, ölkədə alternativ maliyyə alətləri bazarının inkişaf istiqamətləri irəli sürülmüş, sahibkarlıq subyektlərinin investisiya cəlbediciliyinin artırılması yolları göstərilmişdir. İqtisadiyyatın investisiya mühitinin gücləndirilməsi bu sahədə cəlbediciliyin artırılması strategiyasının hazırlanmasını xüsusi zərurətə çevirməkdədir. Belə strategiya investisiya cəlbediciliyinin artırılmasına yönəlməklə bu kimi başlıca istiqamətləri əhatə etməlidir:

- investisiya mühitinin sağlamlaşdırılması və inkişafı ilə bağlı daxili resursların səfərbər edilməsi;
- ölkə daxili səfərbər edilən resurs və potensialların investisiya yönümlü istifadə istiqamətlərinin müəyyən olunması;
- daxili və xarici investisiya fəallığının artırılması ilə bağlı stimullaşdırıcı və cəlbedici mexanizmlərin tətbiqi;
- xarici investisiyaların iqtisadiyyat sahələrinə axının təşviqi üçün tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- yeni texnologiyalar və rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsalı sahələrində investisiya fəallığının artırılması ilə bağlı dövlət qayğısının yüksəldilməsi;
- investisiya mənbələrinin müəyyən edilməsi və onların səmərəli istifadəsi üçün islahat istiqamətlərinin müəyyən edilməsi;
- regionların investisiya cəlbediciliyinin artırılması ilə bağlı sistemli və davamlı tədbirlərin həyata keçirilməsi.

İnvestisiya cəlbediciliyinin artırılması strategiyası Azərbaycanın bu sahədəki müasir və perspektiv siyasətini müəyyən etməlidir. Bu siyasət ölkədə davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsini, sosial-iqtisadi həyat üzrə göstəricilərin yaxşılaşdırılmasını özündə ehtiva etməlidir. İnvestisiya mühitinin inkişafı və cəlbediciliyinin artırılması strategiyasının məqsədinə aşağıdakı mühüm amillərin daxil edilməsi zəruri hesab olunur: ölkədə investisiya mühitinin sağlamlaşdırılması

və qorunması; iqtisadiyyatın və sahələrin rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması; yeni investisiya mənbələrinin müəyyən olunması və bu resursların istifadə səmərəliliyinin yüksəldilməsi. İnvestisiya siyasəti həm də bu kimi vəzifələrin həllinə istiqamətlənməlidir: sağlam investisiya mühitinin yaradılması; investisiya resurslarının cəlbi və istifadəsində səmərəli mexanizmlərin müəyyən edilməsi; iqtisadi fəaliyyət sahələrinin investisiya cəlbediciliyinin artırılması üçün əlverişli mühitin yaradılması; maliyyə bazarlarının investisiya fəaliyyətinin yüksəldilməsi və s. üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi. İnvestisiya cəlbediciliyinin artırılma strategiyasının vəzifələrinin müvafiq şəkildə müəyyən edilməsi məqsədəuyğundur:

- ölkə iqtisadiyyatının investisiya cəlbediciliyinin yüksəldilməsi;
- daxili və xarici investorların investisiya fəallığının artırılmasına dəstək verilməsi;
- fəaliyyət göstərən müəssisə və təsərrüfat subyektlərinin investisiya və innovasiya fəaliyyətinin artırılmasına nail olunması;
- daxili və xarici bazarlara rəqabətqabiliyyətli məhsul çıxaran subyektlərin investisiya fəaliyyətinə dəstəyin artırılması;
- maliyyə-fond bazarlarının investisiya fəallığının artırılmasının dəstəklənməsi.

Azərbaycan Respublikasının perspektiv inkişaf məqsədlərinə əsaslanaraq investisiya potensialından istifadədə müvafiq prioritetlərə xüsusi diqqət yetirilməsini məqsədəuyğun hesab etmək olar:

- ⇒ investisiya infrastrukturunun inkişafı;
- ⇒ maliyyə bazarlarının fəaliyyətinin dərinləşdirilməsi;
- ⇒ iri və xüsusi əhəmiyyət kəsb edən sahələrdə dövlət-özəl sektor qarşılıqlı əməkdaşlığının həyata keçirilməsi;
- ⇒ lizinq təşkilat və şirkətlərinin investisiya fəaliyyətinin gücləndirilməsi;
- ⇒ sahibkarlıq subyektlərinə investisiya fəaliyyəti ilə bağlı marketing, məsləhət, hüquqi və digər bu tip xidmətlərin göstərilmə sisteminin təşkili;
- ⇒ investisiya və digər bu kimi fondların real sektor və maliyyə bazarları ilə əlaqələrinin təşkil edilməsi.

Ölkədə investisiya fəallığının gücləndirilməsi və cəlbediciliyin artırılması məqsədilə investorların maraqlarının dəstəklənməsi üçün

zəruri alətlər və metodlar sisteminin təkmilləşdirilməsinə mütəmadi diqqət yetirilməlidir. İqtisadiyyatın investisiya cəlbəediciliyinin artırılması və bu sahədə etibarlı tərəfdaş nüfuzunun formalaşdırılması hüquqi bazanın beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılmasını ön plana çəkir. Azərbaycan iqtisadiyyatının investisiya cəlbəediciliyinin gücləndirilməsi ölkədə innovasiya maliyyələşmə sisteminin inkişafını da zəruriləşdirir. Xüsusilə də innovasiya fəaliyyətinin inkişafına milli müəssisə və təsərrüfat subyektləri müstəvisində baxmaq daha məqsədəuyğun hesab olunmalıdır. Hesab edirik ki, ölkədə innovasiya fəaliyyətinin inkişafı və investisiya təminatının artırılması təsərrüfat subyektlərinin rəqabətə davamlı, elmtutumlu məhsul istehsalına istiqamətlənməli, bu sahədə müasir texnologiyaların tətbiqini sürətləndirməlidir. Subyektlərin innovasiya-investisiya fəaliyyəti qarşılıqlı şəkildə əlaqələndirilməli, müvafiq sahədə olan xərclərin aşağı salınması ilə əldə ediləcək mənfəətinin həcmnin yüksəldilməsi kimi vacib məqamların müəyyən edilməsi diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

Azərbaycan iqtisadiyyatının investisiya cəlbəediciliyinin artırılmasında maliyyə-fond bazarının inkişafı da öz əhəmiyyətliliyi ilə dəyərləndirilməlidir. Maliyyə bazarlarının seqmentlərinin tarazlı inkişafı bank sektorunun, qeyri-bank kredit təşkilatlarının, fond bazarının investisiya fəaliyyətinin genişlənməsini əsaslandırır. Bu bazarların kapitallaşma səviyyəsinin artırılması, tənzimlənmə sisteminin təkmilləşdirilməsi, onların fəaliyyətinin müasir tələblərə uyğun təşkili ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsi də vacib məsələlərdəndir. Bank sektorun investisiya yönümlü fəaliyyətinin gücləndirilməsi bu sahənin əsaslı şəkildə kapitallaşmasının həyata keçirilməsini, regionlarda bank xidmət və şəbəkəsinin genişlənməsinin təşviqini, müxtəlif istiqamətli banklarının yaradılmasını, bank-investisiya xidmətləri mexaniziminin təkmilləşdirilməsini gündəmə gətirir. Bank sektorun fəaliyyətinin müasir tələblərə uyğun təşkili bu kimi mühüm tədbirlərin davamlı şəkildə həyata keçirilməsini də əsaslandırır: bank xidmətlərin çeşidinin artırılması; elektron-maliyyə, bank xidmətlərinin geniş tətbiqi; bank-real sektor münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi və s. İqtisadiyyatın investisiya cəlbəediciliyi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edən kor-

porativ qiymətli kağızlar bazarının fəaliyyətinin gücləndirilməsi ilk növbədə həyata keçirilməli məsələlərdən hesab olunmalıdır.

Bank və maliyyə institutlarının yeni xidmətlər təqdim etməsinə, müasir maliyyə alətləri ilə çıxış etməsinə xüsusi ilə zərurət artmaqdadır. Bütün bu kimi amillər təbii olaraq ölkədə alternativ maliyyə alətləri bazarının inkişafını ön plana çəkməkdədir. Alternativ maliyyə alətləri kimi forvard, fyuçers, opsiya, faktoring bazarının inkişaf etdirilməsi bu sahədə vacib olan inkişaf proqramının hazırlanmasını aktuallaşdırmaqdadır. Belə proqramın məqsədinə bu kimi elementlərin daxil edilməsi zəruri hesab edilməlidir: ölkədə maliyyə bazarının rəqabət qabiliyyətinin keyfiyyətə yüksəldilməsi; maliyyə xidmətləri bazarında müasir alətlərin geniş təklifinin təmin edilməsi; daxili və xarici sərmayəçilər üçün maliyyə alətlərinə olan tələbatın ödənilməsi; ölkədə yeni maliyyə mərkəzinin formalaşdırılması; maliyyə bazarının genişlənməsi və dərinləşməsi ilə iqtisadiyyatın sürətli inkişafının təmin edilməsi; iqtisadiyyata investisiya cəlbinin yüksəlməsi.

Alternativ maliyyə alətləri kimi forvard, fyuçers, opsiya, faktoring bazarının inkişafı bu kimi vacib məsələlərin həllini gündəmə gətirməkdədir: emitentlərin məxvi informasiyaları haqında məlumatla malik fiziki şəxslərin həyata keçirdiyi əməliyyatların (səhm, opsiya) tənzimlənməsi; maliyyə bazarlarında manipulyasiyanın qarşısının alınmasına yönəlmiş hüquqi mexanizmlərin yaradılması; qiymətli kağızlar bazarının peşəkar iştirakçıları üzərində prudensial nəzarət sisteminin yaradılması və s. Alternativ maliyyə alətləri bazarının inkişaf proqramında əsasən bu kimi vəzifələrin qarşıya qoyulması xüsusi zərurətdən irəli gəlir:

- ⇒ alternativ maliyyə alətlərinin geniş çeşidinin tətbiqi mexanizminin yaradılması;
- ⇒ alternativ maliyyə alətləri bazarının inkişafını təmin edən səmərəli infrastruktur sisteminin formalaşdırılması;
- ⇒ alternativ maliyyə alətləri bazarının təşkili və tənzimlənmə mexanizminin yaradılması;
- ⇒ alternativ maliyyə alətləri bazarının inkişafını təmin edən hüquqi bazanın yaradılması və tətbiqi.

Alternativ maliyyə alətləri bazarının iştirakçıları üçün əlverişli vergi mühitinin yaradılması bu sahədə vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsini özündə ehtiva etməlidir. Alternativ maliyyə alətləri bazarının inkişaf proqramında bu kimi məqamların əsaslandırılmasına və inkişafına xüsusi diqqət yetirilməsi zəruri hesab olunmalıdır:

- alternativ maliyyə alətləri bazarının potensial inkişaf imkanlarının müəyyən edilməsi;
- alternativ maliyyə alətləri bazarının şəffaflığının artırılması;
- alternativ maliyyə alətləri bazarında müxtəlif qəbildən olan investorların geniş iştirak imkanlarının təmini;
- bazarda iştirak edən investorların və iştirakçıların maraq və hüquqlarının qorunma mexanizmlərinin tətbiqi.

Aərbaycanda kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin maliyyələşdirilməsi mexanizmlərinin diversifikasiyası və alternativ maliyyələşdirmə alətlərindən istifadə investor və sərmayədarlarla risklərin bölüşdürülməsinə geniş imkanlar yaratmalıdır. Belə yanaşma hüquqi baxımdan əsaslandırılmaq, maliyyələşdirən tərəfin dayanıqlılığını təmin etmək və investorların hüquqlarını qorumaq və investisiya fəallığını artırılmaq kimi vacib müddəalarla birgə tətbiq olunmalıdır.

Ölkədə investisiya cəlb ediciliyinin artırılması ilk növbədə sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin inkişafı ilə də bağlı olmalıdır. Sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin stimullaşdırılması ilk növbədə bu sahədə səmərəli dəstək mexanizminin yaradılması ilə bağlı olmalıdır. Belə mexanizmlərdən biri kimi maliyyə dəstəyi vacib hesab olunmaqdadır. Maliyyə dəstəyi: sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyət xüsusiyyətləri, inkişaf perspektivləri və verəcəyi faydalar əsas götürülməklə müəyyən edilməlidir. Sahibkarlıq subyektlərinə yönəlcək maliyyə dəstəyi: subyektlərin fəaliyyətinin müxtəlif mərhələləri üzrə nəzərdə tutulmalı; fəaliyyət və zaman üzrə maliyyələşmə alətləri konkretləşdirilməli; veriləcək vəsaitlərin qaytarılma şərtləri müəyyənləşdirilməlidir. Maliyyələşmə forması kimi bir sıra alətlərdən istifadə olunması məqsədəuyğun hesab olunar: kreditləşmə şəraitinin yaxşılaşdırılması; əlverişli, güzəştli investisiya təminatı; dövlət zəmanəti ilə əməliyyatların aparılmasına təminat verilməsi; əməliyyatların və risklərin sığortalanması.

Sahibkarlıq subyektlərinin kreditləşmə şərtlərini yaxşılaşdırmaq üçün banklar tərəfindən zəruri dəstək tədbirlərin həyata keçirilməsinin təmin edilməsinə də diqqət artırılmalıdır: subyektlər üzrə elektron sənəd dövriyyə mexanizmlərinin geniş tətbiq edilməsi; sahibkarlıq subyektlərinin kreditləşdirilməsinə onların fəaliyyət xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla fərdi yanaşma; subyektlərin kreditləşdirməsi ilə bağlı məqsədli proqramların tətbiq edilməsi; sahibkarlıq subyektlərinin investisiya və kreditləşməsi üçün standartların hazırlanması. Sahibkarlıq subyektlərinin investisiya təminatı və kreditləşməsi üçün dövlət banklar ilə birlikdə bu sahədə zamanət dəstəyinin göstərilməsinin hədəf modelləri müəyyən edilməlidir. Eyni zamanda, investisiya təminatının və bu sahədə zamanət məhsullarının inkişafının çoxkanallı sisteminin yaradılmasına da ehtiyac vardır. Müasir şəraitdə lizinq maliyyələşdirilməsi investisiya qoyuluşlarının səmərəli bir forması kimi də çıxış edir. Lizinq dəstəyinin inkişafı ilə bağlı lizinq alan sahibkarlıq subyektlərinə maliyyə icarəsinin verilməsi sahəsində stimullaşdırıcı tədbirlərin həyata keçirilməsi əhəmiyyət kəsb edir. Müvafiq subyektlərə lizinq verilməsi üçün avadanlıq və nəqliyyat istehsalçılarının dəstəklənməsinə yönəlmiş lizinq şirkətlərinin kreditləşdirilməsinin stimullaşdırılması mexanizmlərinin geniş tətbiqi önəmli hesab olunur. İqtisadiyyatın inkişafında müasir texnika, texnologiya və avadanlıqların lizinqə verilmə şərtlərinin yaxşılaşdırılması və onalar əlçatanlığın asanlaşdırılması əhəmiyyət kəsb edir. Maliyyə xidmətləri bazarlarının inkişafı ilə bağlı lizinq xidmət və alətlərinin geniş tətbiqi bu bazarların real sektorla əlaqələrinin genişləndirilməsində önəmli hesab olunur. Lizinq xidmətinin inkişaf səviyyəsi və investisiya yönümlüyünün dərinliyi müvafiq şərtlərin təmin edilməsini zəruriləşdirməkdədir: lizinq fəaliyyəti üzrə hüquqi-metodoloji bazasının təkmil olması; lizinq fəaliyyəti sahəsində dövlət tənzimlənmə sisteminin inkişafı; makroiqtisadi şərtlər və investisiya bazarının vəziyyəti (investisiya güzəştləri, bank faizi, vergitutma, inflyasiya dərəcəsi); lizinq əməliyyatları üzrə maliyyə-mühasibat sisteminin müasir tələblərə uyğun tətbiqi.

Lizinq xidmətinin investisiya fəallığına təsirlərinin artırılması ilk növbədə bu sahədə dövlət dəstək tədbirlərinin artırılmasını zəruriləş-

dirir. Lizing təşkilat və şirkətlərinin fəaliyyətinə dövlət dəstəyi tədbirləri bu baxımdan öz əhəmiyyətliyi ilə çıxış edə bilər. Lizing fəaliyyətinin makro və mikro iqtisadi inkişafdakı rolunun artırılması, ölkənin investisiya fəallığına təsirinin gücləndirilməsi məqsədi ilə müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədəuyğun olar. Lizing təşkilat və şirkətlərinin kapitallaşma səviyyəsinin artırılması onların investisiya fəaliyyətinin gücləndirilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanda lizing xidmət bazarının inkişafı özlüyündə bu sahədə marketinq fəaliyyətinin gücləndirilməsini gündəmə gətirməkdədir.

Dissertasiyanın “Nəticə” bölməsində tədqiqatın mahiyyətindən irəli gələn elmi-təcrübi təklif və tövsiyələri əsasən bu şəkildə təsnifləşdirmək mümkündür:

1. İnvestisiya fəaliyyəti sahəsindəki klassik baxışların əsas təməl prinsipləri öz əhəmiyyətliliyini itirməmişdir. İnvestisiya fəaliyyətində yaranan maraqların müasir tələb və çağırışlar nəzərə alınmaqla belə sistemləşdirilməsi də məqsədəuyğun olar: milli maraqlar; regional maraqlar; peşə maraqları; sosial qrupların maraqları; bələdiyyə orqanlarının maraqları; kollektiv-qrup maraqları; ailə-fərd maraqları; xüsusi mülkiyyətçilərin maraqları.

2. Qeyri-neft sənayesinin inkişafında irəliləyişlər özünü göstərsə də, lakin bu sahə xarici investisiyalar üçün bir o qədər də cəlbedici hesab olunmur. Sənaye, əsasən də qeyri-neft sənayesinin innovasiya yönümlü inkişafını və bu istiqamətdə yatırılan investisiya xərclərinin həcmi yüksək qiymətləndirmək qeyri-mümkündür.

3. İqtisadiyyata kredit qoyuluşlarında qeyri-bank kredit təşkilatlarının rolu çox passivliyi və məhdudluğu ilə diqqəti cəlb etməkdədir. Bank və kredit təşkilatlarının kredit qoyuluşlarında bir məqam da müşahidə edilir: bu da kredit qoyuluşları ilə vaxtı keçmiş kredit qoyuluşlarının həcmi paralel olaraq artmasıdır. Banklar üçün əsas cəlbedici sahələri kimi ticarət, xidmət sektoru və ev təsərrüfatı çıxış etməkdədir. Bankların real sektor, əsasən də qeyri-neft sektoru üzrə öz vəsaitləri hesabına kredit qoyuluşları həm yüksək səviyyədə deyil, həm də bu sahələr banklar üçün yüksək cəlbedici hesab edilmir. Bankların kredit qoyuluşlarında Bakı şəhərinin payı (78%) öz yüksəkliyi ilə müşahidə olunmaqdadır.

4. Azərbaycan Respublikasında fond bazarının inkişafı üçün diqqət cəlb edəcək imkanlar yaradılsa da, onun əsas inkişafı son on ilə təsadüf etməkdədir. ÜDM-də fond bazarının kapitallaşma səviyyəsi 20%, qeyri-neft ÜDM-ində isə 36% təşkil etməsinə baxmayaraq, bu bazarın iqtisadiyatın investisiya təminatı və cəlbediciliyi baxımından rolunu qanəedici hesab etmək olmaz. Fond bazarlarının əsas qolu olan korporativ kağızlar bazarı (səhm, istiqraz) Azərbaycanda kifayət qədər inkişaf etməmişdir.

5. Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı investisiya cəlbediciliyinin artırılması strategiyasının hazırlanmasını zərurətə çevirməkdədir. İnvestisiya cəlbediciliyinin artırılma məqsədilə investorların maraqlarının dəstəklənməsi üzrə zəruri alət və metodlar sisteminin təkmilləşdirilməsinə diqqət yetirilməlidir. İnvestisiya alətləri baxımından daha çox diqqət yetiriləsi məsələlər sırasında investisiya layihələrinin reallaşdırılmasına yönəldilən borc və kreditlərin təmin edilməsi üçün vergi güzəştlərinin və dövlət zəmanətlərinin olması önəmlidir. Ölkə iqtisadiyyatının investisiya cəlbediciliyinin artırılması mövcud normativ-hüquqi bazanın beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılmasını və bu sahədə dövlət dəstəyinin yeni alətlərindən istifadə imkanlarının müəyyən edilməsini də tələb edir.

6. Azərbaycan iqtisadiyyatının investisiya cəlbediciliyinin gücləndirilməsi ölkədə innovasiya maliyyələşmə sisteminin inkişafını ön plana çəkir. Azərbaycan iqtisadiyyatının investisiya cəlbediciliyinin artırılmasında maliyyə-fond bazarının inkişafı da öz əhəmiyyətliyi ilə dəyərləndirilməlidir. Bu bazarların kapitallaşma səviyyəsinin artırılması, tənzimlənmə sisteminin təkmilləşdirilməsi, onların fəaliyyətinin müasir tələblərə uyğun təşkili ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsi vacib məsələlərdəndir.

7. Bank sektorun investisiya yönümlü fəaliyyətinin gücləndirilməsi bu sahənin əsaslı şəkildə kapitallaşmasının həyata keçirilməsini, regionlarda bank xidmətlərinin və şəbəkəsinin genişlənməsinin təşviq olunmasını, müxtəlif istiqamətli banklarının yaradılmasını, bank-investisiya xidmətləri mexaniziminin təkmilləşdirilməsini gündəmə gətirməkdədir.

8. Azərbaycanda alternativ maliyyə alətləri kimi forvard, fyuçers, option, faktoring bazarının inkişaf etdirilməsi bu sahədə vacib olan müvafiq inkişaf proqramının hazırlanmasını aktuallaşdırmaqdadır.

9. Alternativ maliyyə alətləri bazarında hüquqi tənzimlənmə sisteminin müasir tələblər səviyyəsində uyğun olması bir sıra mühüm tədbirlərin həyata keçirilməsini zəruriləşdirir. Azərbaycanda alternativ maliyyə alətləri bazarlarının inkişafı - törəmə maliyyə alətləri spektrinin genişləndirilməsini və müddətli məməliyyat və müqavilələr bazarının (forvard, fyuçers, option) inkişafı ilə bağlı olmalıdır.

10. Sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin stimullaşdırılması ilk növbədə bu sahədə səmərəli dəstək mexanizminin yaradılması ilə bağlı olmalıdır. Sahibkarlıq subyektlərinin investisiya təminatı və kreditləşməsinin həcmnin artırılması üçün dövlətin banklar ilə birlikdə bu subyektlərə zəmanət dəstəyinin göstərilməsinin hədəf modelləri müəyyən edilməlidir. Eyni zamanda, investisiya təminatının və bu sahədə zəmanət məhsullarının inkişafının çoxkanallı sisteminin yaradılmasına da ehtiyac vardır.

11. Ölkə iqtisadiyyatının müasir inkişaf mərhələsində müasir texnika, texnologiya və avadanlıqların lizinqə verilmə şərtlərinin yaxşılaşdırılması və onlar əlçatanlığın asanlaşdırılması xüsusi ilə vacib hesab edilir. Azərbaycanda lizinq xidmətinin inkişafı ilk növbədə bu sahədə təkmil qanunvericilik sənədinin hazırlanması və qəbulu ilə bağlı olmalıdır. Lizinq təşkilat və şirkətlərinin kapitallaşma səviyyəsinin artırılması onların investisiya fəaliyyətinin gücləndirilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. İnvestisiya cəlbəediciliyinin artırılması yollarından biri kimi lizinq şirkətlərinin dövlət sifarişli tədbirlərdə iştirakının təmin edilməsi, onlar üçün müvafiq kreditləşmə üzrə şəraitin yaxşılaşdırılması məqsədəuyğundur. Lizinq xidmət bazarının inkişafı baxımından lizinq təşkilat və şirkətləri özlərinin marketinq siyasəti üzrə kompleks strategiyalarını müəyyən etməlidirlər.

Dissertasiya işinin əsas məzmunu aşağıdakı elmi əsərlərdə əks olunmuşdur:

1. “İnvestisiya fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri” Azərbaycan Kooperasiya Universitetində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyinə həsr olunmuş “Azərbaycan dövlətinin ərzaq təhlükəsizliyinin təkmilləşdirilməsi və aqrar sahənin rəqabət-qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsinin problemləri” mövzusunda beynəlxalq elmi-praktik konfrans (1-2 iyun 2018)

2. “İnvestisiya cəlbediciliyi konsepsiyası və onun əhəmiyyəti”, AMEA Xəbərlər İqtisadiyyat Seriyası Jurnalı, Bakı. 2019 № 1,

3. “İnvestisiya cəlbediciliyi və bu sahədə əlverişli mühitin yaradılması”, Kooperasiya elmi praktiki jurnal, Bakı, № 3 2019,

4. “Müasir dövrdə investisiya cəlbediciliyi və onun əsasları” Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XXIII Respublika Elmi Konfransı (3-4 dekabr 2019)

5. “MDB məkanında investisiya cəlbediciliyi”, AMEA Xəbərlər İqtisadiyyat Seriyası Jurnalı. Bakı. 2020, № 2,

6. “Современное состояние инвестиционной привлекательности экономики Азербайджана”, Москва. Экономические науки. 2020. № 6 (187),

7. “İnvestisiya cəlbediciliyinə olan maraqlar”, AMEA Xəbərlər İqtisadiyyat Seriyası Jurnalı, Bakı. 2020 № 4

8. “Развитие финансовых услуг в Азербайджане” Проблеми та перспективи розвитку фінансової системи в сучасних умовах збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. (м. Полтава, 09–10 квітня 2020 року)

Dissertasiyanın müdafiəsi “08” sentyabr 2021-ci il tarixində saat 14:00-da Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti və Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin ED 2.42 Birgə dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Atatürk prospekti 450, AZ 2000, Gəncə şəhəri, Azərbaycan

Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 05 avqust 2021-ci ildə zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 15.07.2021
Kağızın formatı: (60x84) 1/16
Həcm: 46029
Tiraj: 100 ədəd